

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEI

SZOCIALIZÁCIÓ A POSZTMODERN
TÁRSADALOMBAN, ÉS ENNEK HATÁSA
A FIATALOK CSALÁDKÉPÉRE

MAJZIKNÉ LICHTENBERGER KRISZTINA

2008.

1. PROBLÉMAFELVETÉS, A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA

A gyermekkor új, szociológiai megközelítése a pedagógiának új szemléletet adott. A fejlődéslelektanilag leírt törvényszerűségek helyett a társadalmi változási folyamatokra helyeződött a hangsúly, és a gyermekkor meghatározójává az adott kor társadalmi közege vált. A személyiségfejlesztés meghatározója több szempontból is a szociológiai valóság: Az adott társadalom elvárásai adják egyrészt a nevelés és oktatás célját, ez az a közeg, ahova a gyermekek a szocializáció eredményeképpen beilleszkednek. Másrészt minden gyermeki tulajdonságot, véleményt, a nevelési elveket és módszereket az adott kor keretei között kell értelmezni, illetve alkalmazni. A nevelésnek, tehát nem csak a végcélja, de kiindulópontja is a társadalmi valóság, amely koronként változik.

A jelen nevelési, oktatási kérdéseihez közelebb juthatunk, és azokról pontosabb képet alkothatunk, ha tanulmányozzuk korunk társadalmát és világképét. A saját kor elemzése azonban előnyökkel és hátrányokkal, illetve veszélyekkel jár, amelyeket tudatosítani kell, és az eredmények értékelésénél ezeket a szempontokat is figyelembe kell venni. Mégis elengedhetetlen a jelenre való folyamatos reflexió, hiszen a sokféle ellentmondás, egymásnak ellentmondó értelmezések, és a valóság végletes megítélései ellenére a felmerülő problémákra aktuálisan kell választ adni, a gyors változások miatt gyors válaszok és megoldások szükségeltetnek.

A család értelmezése és megítélése is ellentmondásos, a fiatalok családról alkotott gondolatai lehetnek magyarázatok és adhatnak eligazítást arról, hogy a jövő milyen családokat rejt, vagy milyen nevelési feladatok állnak a pedagógia előtt, ha ezt a családképet és a fiatalok jövőképét formálni akarja. A családot azért is tartjuk lényeges elemnek a gyermekek világképében, mivel abban nagyon sok érték, norma, hit és vélemény tükröződik.

Mindenféle oktatás és nevelés kiindulópontja a helyzetfeltárás. A társadalmi valóság megismerése, a tanulók előzetes tudásának, jelen esetben inkább attitűdjének vizsgálata hasznos szempontokat adhat a

jövő nevelési céljaihoz, az oktatás és nevelés hangsúlyainak megválasztásához.

2. CÉLKITŰZÉSEK

Pedagógiai és szociológiai szempontokat ötvözve célunk e dolgozat megírásával kettős: Összegyűjtjük és összefoglaljuk azokat a társadalmi tényezőket, amelyek korunk posztmodernnek nevezett társadalmát leginkább jellemzik, és ezért a fiatalok szocializációját leginkább meghatározzák. Ezt az összetett társadalomképet a filozófia, az emberkép és a mindennapi élet számos elemében megnyilvánuló világkép témáin keresztül ragadjuk meg. Ezek alapján rajzolódik ki egy olyan korkép, amely közel sem teljeskörű, de a társadalomba illeszkedés és illesztés folyamatait, hangsúlyait is jelezni tudja. A fiatalok szocializációjának aktuális sajátosságait tehát egy össztársadalmi keretbe ágyazzuk, és abból vezetjük le.

Ez a nevelési közeg természetesen hat a fiatalok mindennapjaira, világlátásukra, gondolataikra. Fontosnak tartjuk, hogy ezeket a gyermeki világképeket megismerjük, és azokat a nevelés kiindulópontjának tekintjük. A gyermekek életkörülményeiről, gondolkodásukról, világképükről ők maguk is sokféle információval tudnak szolgálni, a kutatásokba aktívan bevonhatók, értelmezéseik lehetővé teszik, hogy az oktatás és nevelés kiindulópontjaként a ránk bízott fiatalokat jobban megismerjük. Jelen dolgozat keretei között a fiatalok világszemléletének egy szeletére, a családról és ezzel kapcsolatban a jövőről való gondolatokra tudunk összpontosítani, és azt a jelen kor keretei között társadalmunkban értelmezzük. Lehetőségünk nyílt e vizsgálat német mintán történő felvételére is, így a társadalmi és kulturális sajátosságokat egy másik kultúrával való összevetésben még pontosabban láthatjuk.

Dolgozatunk kettős kérdésfeltevését tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

- Hogyan hat korunk filozófiája, társadalmi valósága és emberképe a fiatalok szocializációjára?
- Korunk szocializációjának eredményeként a fiatalok hogyan gondolkodnak jövőjükéről, különösen is a családról?

3. A TÉMA FELDOLGOZÁSÁNAK MÓDSZEREI

Dolgozatunk első részében a szakirodalom elemzésére és ennek alapján egy pedagógiai szempontú szociológiai leírásra törekedtünk. A társadalom és a család jelenségeinek kutatása több tudományterületet érint, legfontosabbnak a szociológiát, a pedagógiát és a pszichológiát tartjuk. Az egyes tudományok sajátosságaiból és funkciójából eredően az egyes megközelítések eltérnek egymástól, de véleményünk szerint össze is kell, hogy kapcsolódjanak. Vizsgálatunkban a szociológiai és pedagógiai szempont ötvözésére törekedtünk, e két szemléletmód a jelen kérdésben jól kiegészítette egymást.

A társadalomrajz és a szocializációs feltételek és sajátosságok összegyűjtéséhez német és magyar szakirodalmat használtunk fel. A szakirodalom a filozófia, a szociológia, az antropológia és a pedagógia területéről származó írásokat, elméleti fejtegetéseket és kutatásokat ölelt fel, az utóbbi évek vonatkozó magyar és német nyelvű szakkönyveit és szakfolyóiratait igyekeztünk áttekinteni. A könyvek és tanulmányok lehetőség szerint az utóbbi években kerültek kiadásra, illetve 1990 utániak. Fontosnak tartottuk ugyanis az aktualitást, a mára vonatkoztatható álláspontokat, eredményeket.

A „posztmodern-jelenséget” nem klasszikusan filozófiai értelemben jártuk körül, hanem azt igyekeztünk megragadni, hogy a kor filozófiája, szelleme hogyan jelenik meg az emberi élet és a szocializáció területein. Így a posztmodern társadalmi és pedagógiai vetületeit kutattuk.

A dolgozat empirikus vizsgálati része arra reflektál, hogy a szakirodalom alapján leírt szocializációs körülményeket hogyan élik meg a fiatalok, hogyan gondolkodnak saját élethelyzetükről, életterveikről, illetve ennek egy részeként a családról és jövőbeli családjukról.

4. A DOLGOZAT ELMÉLETI HÁTTERE

Kutatásunk és dolgozatunk szemléleti hátterét az új szociológiai gyermekkor–felfogásban találtuk meg, amely megpróbálja kiragadni a gyermeket a felnőtt állapothoz való viszonyításból, és a konkrét társadalmi gyakorlat keretében vizsgálja a gyermeket, a gyermek életét.

A gyermekkor kutatásának és értelmezésének új szempontjai leginkább a korábbi nézőponttal való összehasonlításban válnak világossá. A korábbi gyermekkép az adott társadalmi struktúráktól független, mondhatni univerzális volt, így egyrészt nem vette figyelembe azt a kulturális, szociális környezetet, amelyben a gyermek felnő, másrészt a gyermekkor egészét felnőtt szemmel próbálták vizsgálni. Ez a gyermekfelfogás mindig egyetemesnek tekintett gyermeki tulajdonságokat emelt ki, és a felnövekvő nemzedékre úgy tekintett, mint az inkompetencia, éretlenség, irracionalitás megtestesítőire, egy olyan hiányállapotnak tekintette a felnőttkor előtti szakaszt, amely megelőzi, tanulási folyamatát képezi a későbbi autonóm életfázisoknak. A kritika, amely e megközelítéssel szemben megfogalmazódott a különbözőségek (pl. társadalmi) figyelmen kívül hagyását, a merev szakaszolást, a gyermek feltételezett passzivitását fogalmazta meg.

Az új, szociológiai nevezett megközelítés nem tartja elegendőnek a gyermekkor olyan értelmezését, amely a szocializáció, a fejlődés hagyományos fogalmainak tudományos kifejtésével operál, hanem igyekszik kiragadni a gyermeket a felnőtt állapothoz való hasonlításból, és a konkrét társadalmi gyakorlat keretében kínál vizsgálódási szempontokat a gyermekkel kapcsolatban.

A német szakirodalom a gyermekkorral kapcsolatban változásról beszél. Valamiféle társadalmi meghatározottság, illetve egy történelmi korszak nyomai jellemzőek és felfedezhetők minden kor gyermekén, de ezzel a pedagógiai szakirodalom a 80-as, 90-es évekig nem foglalkozott behatóbban. Az utóbbi évtizedben azonban több olyan jelzés van, amely a tudományok és a szakirodalmak, kutatások szintjén is a szociológiai gyermekkor-szemléletet mutatja. A szakirodalomban a 80-as évektől él a „veränderte Kindheit”, megváltozott gyermekkor kifejezés, amely az utóbbi két évtized technikai, információs, társadalmi változásait veszi alapul, és egy egészen más gyermekképet fest, mint az előző, vagy az azt megelőző generáció gyermekora.

E kutatási paradigma alapján építettük fel gondolatmenetünket és választottunk vizsgálati módszereket a téma vizsgálatához és bemutatásához.

5. A „POSZTMODERN” SZOCIALIZÁCIÓ VIZSGÁLT ELEMI

A magyar és német szakirodalmat tanulmányozva összefoglaló jelleggel a pedagógia számára áttekintettük a filozófia és a szociológia azon eredményeit, amelyek korunk gyermekét befolyásolják, szocializációját meghatározzák. Ezután sorra vettük a szocializáció fontos elemeit és az aktuális tendenciákat kiemelve kerestünk összefüggéseket a társadalmi valóság és a nevelés között, illetve kutattuk a lehetséges új utakat, veszélyeket is.

A szocializáció elemi közül a következőket tekintettük át:

- A gyermekvállalás motivációi
- A családi kapcsolatok alakulása (szülőkkel való kapcsolat, testvérkapcsolat, nagyszülőkkel való kapcsolat)
- A gyermekeket érő tudatos nevelő hatások

- A szocializáció nem tudatos elemei (kortársakkal való kapcsolat, zene, televízió, számítógép, fogyasztás, reklám)
- Szociális integráció, nemi szerepek
- A gyermeki tevékenység jellemzői
- Tér és idő a gyermekek életében
- Példaképek napjainkban

Érdekes tapasztalat volt, hogy a német és magyar szakirodalomban leírt jelenségek a történelmi és kulturális hagyományoktól függetlenül mennyire hasonlóak voltak. A Németországban 10-15 éve felismert tendenciák csak néhány éve jelentek meg hazánkban, de a globalizáció, és a nyugati minták rendszerváltás utáni gyors átvétele miatt a fiatalok életkörülményei a két országban igen hasonlóak. Ami problémát jelenthet az mégis az eltérő hagyományokból és történelmi tapasztalatokból, továbbá az eltérő anyagi körülményekből eredeztethető, hiszen a média által is közvetített és uralkodó trendek az anyagi lehetőségek és tradíciók korlátaiba ütközhetnek hazánkban, ami a fiatalok jövőjében konfliktusokhoz vezethet.

Első kérdésünkre tehát, amely korunk filozófiája, társadalmi valósága és emberképe valamint a fiatalok szocializációja között keresett összefüggést, azt mondhatjuk, hogy a filozófiában leírt és a társadalomban tapasztalt jelenségek tükröződnek a gyerekek mindennapjaiban, tevékenységeiben és mintáiban. Mindez új kihívásokat jelent a nevelés számára, amely feladatokra azonban sem az iskola, sem a családok nincsenek felkészülve, és a szakirodalom alapján úgy látjuk, hogy egyelőre a változások észlelése, a veszélyek leírása zajlik, de válaszok, új módszerek még nincsenek.

6. KORÁBBI KUTATÁSOK TAPASZTALATAI

Dolgozatunkban 1990. után felvett, 38 magyar és 21 német kutatást vizsgálunk meg aszerint, hogy milyen a kutatás mintája, milyen módszerrel történt az adatfelvétel, illetve milyen konkrét szempontot vizsgál a jövőképpel kapcsolatban.

Összességében azt mondhatjuk, hogy – feltételezhetően anyagi okok miatt is- Magyarországon gyakoribbak a kis mintán végzett, sokszor személyes motivációtól vezérelt kutatások, míg a német kutatók nagyobb, reprezentatív mintán vizsgálódhatnak. Ez a tény a kutatások szemléletét érdekes módon befolyásolja, hiszen kis mintán az „ott élő” kutatónak alkalmasabb lenne kvalitatív szempontból vizsgálódnia, ezzel szemben inkább a nagy mintán felvett német vizsgálatoknál figyeltük meg, hogy a kérdőíves vizsgálatokat kvalitatív interjúkkal egészítik ki. Magyarországon inkább kamaszok körében történnek a jövőképre irányuló vizsgálatok, Németországban a fiatal felnőttek is a jövőjüket tervező korosztályhoz tartoznak.

A jövő témái közül mindkét országban leggyakoribb szempont a hivatás és családtervezés. Valószínűleg a rendszerváltás okozta értékrend-átalakulások miatt, sok magyar kutató a fiatalok értékválasztását vizsgálja. Aktuális probléma miatt vizsgálati téma a fiatalok egészség-jövőképe is. Sajátos csoportokként a jövőkép szempontjából a magyar kutatások a roma, és a hátrányos helyzetű fiatalokat vizsgálják, a német kutatásokban a nyugatnémet-keletnémet összehasonlítás jelenik meg.

A német és magyar kutatások is azt bizonyítják, hogy a fiatalok jövőképe mindkét országban érzékeny a társadalmi változásokra. A globális és aktuális társadalmi problémák is hatással vannak a félelmekre, vágyakra, az optimizmusra. Hasonlóan mindkét ország vizsgálatai azt az eredményt hozták, hogy a társadalmi és a személyes jövőkép nincsen egymással összefüggésben. A fiatalok a személyes jövőjüket pozitívabban és reményteljesebbnek élik meg, míg a társadalom jövőjéről negatívabban nyilatkoznak.

A német vizsgálatok 1985-től azt a tendenciát és folyamatot mutatták, hogy a német fiatalok jövőképét a kelet és nyugat

különbözősége, az újraegyesítés erősen meghatározza a mai napig. A nyugat-német értékváltozások a 80-as évek végétől tapasztalhatók, ez az individualizmus irányába mozdította a fiatalokat, de mára annyiban állt vissza az egyensúly, hogy a fiatalabbak (14–20 éves korig) hedonista, fogyasztói életmódját később felváltja a tradicionális értékrend és a hagyományos családközpontú modell. Keleten 1992-ben felszabadulva a hagyományos minták „nyomása” alól, túlzott hévvel vetették bele magukat a fiatalok az egyéni útkeresésbe és önkibontakoztatásba, amely azt eredményezte, hogy az anyagi nehézségek, a társadalmi berendezkedés lassúbb változása miatt ezzel az értékrenddel és életcélokkal nem jutnak előbbre, régi és új mintáik is csődöt mondtak, s most kilátástalanul keresik újra a támpontokat.

Magyar vonatkozásban az 1990-es évek második fele óta és különösen 2000. után jelentősen megnőtt a jövőkép-kutatások száma, több kutató reprezentatív vizsgálatokat elemezve tendenciák megállapítására törekszik, különösen a rendszerváltás óta eltelt 18 év változásait vizsgálják. A fenti eredmények azt mutatják, hogy az ország nyitottabb lett, a lehetőségek skálája szélesebb és ez az ifjúság céljait, jövőterveit sem hagyja érintetlenül. A fiatalok értékei az elmúlt évtizedben részben átalakultak, elmozdulás figyelhető meg az individuális szempontok felé, ugyanakkor a német eredményekhez hasonlóan a tradicionális élettervek és értékek sem tűntek el, de követésük későbbi életkorra tolódott. A 14–19 évesek körében tapasztalható látszólagos perspektívtalanság és hedonizmus — amit a média és a fogyasztói kultúra erősít — nem jelent tartós életcélt, talán az ebből való kiábrándulás is eredményezi a hagyományos mintákhoz való visszatérést.

A vizsgálatok alapján kijelenthetjük, hogy a magyar és német fiatalok életképzelései és értékei között sok hasonlóságot találunk. A hasonlóság különösen az utóbbi években erősödött, hiszen a rendszerváltás óta társadalmi, globális szinten is tapasztalható az egységesülés Európában. A hasonulás Magyarországon jelentett inkább változásokat és a kelet-német fiatalok esetében, akik hozzánk hasonlóan átvettek nyugati mintákat, értékeket, és ez a fiatalok

természetes útkeresése miatt rájuk, a többi korosztályhoz képest még nagyobb hatással volt. Ma annak vagyunk tanúi, hogy ezeket az új típusú életcélokat, elveket próbáljuk a saját társadalmi viszonyaink közé illeszteni, hiszen a Nyugat-Németországban több évtizedig érlelődött változásokat mi néhány év alatt hoztuk be minden előzmény nélkül. Az útkeresés, támpontkeresés folyamata tehát nem zárult le, ahogy a német fiatalok is érzik az önkibontakoztatásra összpontosító életforma árnyoldalait és visszatérnek régi mintákhoz, úgy mi is ezen az úton járunk.

7. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS CÉLJA, RÉSZEI, KUTATÁSMÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A bevezetőben már ismertetett célunk szerint a nevelés kiindulópontjaként a fiatalok világlátásáról, gondolatairól szeretnénk tőlük maguktól információkat nyerni, hogy jobban megismerjük őket, választ kapjunk a német és magyar fiatalok közötti különbségek okaira, meglássunk esetlegesen olyan tendenciákat, amelyek a fiatalok terveiben szerepelnek ugyan, de nevelésük során ezeket az elképzeléseket árnyalni, befolyásolni kellene.

Lehetőségeinket és célunkat figyelembe véve a kvalitatív kutatási stratégiát választottuk, mely hazánkban napjainkban is vitatott, de egyre inkább terjedőben van.

A kvalitatív kutatási irány az értelmező ismeretelméleti felfogáshoz kapcsolódik, amely vitatja azt az évszázadokig uralkodó nézetet, miszerint a tudományos megismerés oksági összefüggések feltárását, jelenségek leírását jelenti, és ennek eredményeként a valóság, és a róla alkotott tudás egyértelműen megfeleltethető.

Célunk a fiatalok személyes elképzeléseinek, meggyőződéseinek feltárása volt, amelyek megértése, az életük egyéb összefüggéseiben való értelmezése lehet tanulságos, és kutatói érdeklődésünk is ebbe az irányba mutat. Szerettük volna a vizsgálatban részvevő magyar és német fiatalokat több oldalról, többféle módszerrel is megkérdezni, illetve a lehetőségekhez mérten velük kötetlenül is beszélgetni, a

csoportokat tanórákon is megfigyelni. Különösen a német tanulók esetében tartottuk fontosnak, hogy a fiatalokkal több időt töltsünk, hiszen gondolataikat, egy-egy szituációban tanúsított viselkedésüket csak így tudtuk értelmezni.

Kutatásunkban több módszert ötvöztünk, és az így nyert adatok komplexebb képet adnak a minta fiataljainak jövő- és családképéről.

A **metaforaelemzés** módszerét nagyon érdekesnek találtuk és alkalmasnak is arra, hogy egy fogalom, jelen esetben a család értelmezéséről gyors képet kapjunk. E módszer alkalmas arra, hogy a nyelviileg nehezen kifejezhető fogalomértelmezéseket a képi gondolkodás bevonásával mégis felszínre hozza.

A metaforák elemzését egy első kép megalkotására használtuk, maga a feladat is általánosságban fogalmazódott meg. Egy előre meghatározott fogalomhoz, a családhoz kellett a tanulóknak önállóan egy metaforát írni, „A család olyan, mint...” kezdetű mondatot befejezve. Természetesen a személyes élmények és tapasztalatok, és e fogalom szubjektív jellege miatt az értelmezések nagy részben tartalmaztak információt a saját családról.

Célunk e módszer alkalmazásával összességében az volt, hogy a vizsgálatban szereplő diákok családképéről egy tömör, sajátos „képi formában” információt kapjunk, megtudjuk, hogy a család mely tulajdonsága, funkciója számukra a legfontosabb és természetesen a minta sajátosságai miatt a német – magyar különbségek feltárása elé is izgalommal tekintettünk.

Második módszerként a **fiatalok által írt irányított fogalmazások kvalitatív tartalomelemzését** választottuk. Ezek a hosszabb, és a gondolat kifejtésben nagyobb szabadságot engedő írások a családról alkotott elképzelésekbe mélyebb és pontosabb belátást engedtek. A kérdésfeltevés és a módszer is más szempontot követtek, mint a metaforák esetében, így az eredmények és a következtetések is mélyebbek, pontosabbak lehettek.

E módszer személyesebb, de indirekt kérdésfeltevéssel kért véleményalkotást a diákoktól, így a család előfordulása és megjelenésének aránya is többletinformáció volt. „Egy napom 2025-

ben” címmel kellett a fiataloknak fogalmazást írni, amit tartalomelemzéssel vizsgáltunk és kerestük a fellelhető mélyebb összefüggéseket, figyelembe vettük a formai elemeket, próbáltunk következtetni a diákok attitűdjére, szándékaira, és kidolgoztunk egy olyan szempontsört és kategóriarendszert, ami átláthatóvá, követhetővé és ellenőrizhetővé teszi az elemzési folyamatot.

Célunk tehát e kutatási részben az volt, hogy a fiatalok gondolatainak tágabb teret adjunk, a metafora konkrétsága után a szabad véleményalkotásra biztosítottunk lehetőséget. Az elemzés során összefüggéseket kerestünk e családképek és a német és magyar társadalmi valóság között, a családképek mögött feltételezett értékeket és életcélokat is megfogalmaztuk.

E két ismertetett írásbeli módszer után az eredményeket áttekintve maradtak, illetve felmerültek olyan, a téma szempontjából fontos kérdéseink, amelyek megválaszolása jelentősen segítette a vizsgálat eredményeinek értékelését és az összefüggések értelmezését. E kérdéseket **interjúk** formájában fogalmaztuk meg olyan magyar fiataloknak, akik a nyílt kérdésekre válaszolva fejtették ki elképzeléseiket jövőjükéről az interjú napjától a családalapításig és munkábaállásig, ismertetve azokat a célokat és értékeket is, amelyeket egész életükben követni szeretnének. A beszélgetésekben szóba került a saját család, a család értékrendje, az ott megélt kapcsolatok és légkör, továbbá kerestük a fiatalok jövőképeinek gyökereit, okait, motívumait. Az interjúk félig strukturáltak, hiszen előzetesen megfogalmaztunk egy kérdéssort, amely a beszélgetések gerincét adta, de a diákok válaszai befolyásolták a további kérdésfeltevés irányát. Kvalitatív az elemzés abból a szempontból, hogy a megkérdezettek olyan tanulók, akiket iskolai szituációból ismerünk, több éve kapcsolatban vagyunk.

Külön ismertetésre nem kerültek, de az elemzés folyamatában figyelembe vettük azokat az információkat, melyeket a **tanulócsoportokban töltött hospitálások, és a diákokkal és tanáraikkal folytatott beszélgetések** keretében szereztünk.

A vizsgálat részeinek mintája csak részben azonos, hiszen az interjúkat később és csak magyar diákokkal vettük fel. A magyar és

német összehasonlítás lehetőségét kihasználva az első két írásbeli módszerrel két magyar és két német csoportban vizsgálódunk. Németországi mintaválasztásunkat meghatározta egy ösztöndíj, amelynek köszönhetően egy bajor városban három hónapot tölthettünk. Ezután a német település sajátosságait figyelembe véve, az összehasonlíthatóságra törekedve kerestünk egy olyan magyar várost, amely a fiatalok életét tekintve a német városhoz hasonló jellemzőkkel rendelkezik és itt vettük fel szintén két iskolában a vizsgálatot.

A gimnázium és a szakiskola választása tudatos volt, vizsgálatunk témája szempontjából érdekesnek tartottuk megnézni, hogy e két iskolatípus tanulóinak jövő– illetve családképe mennyiben tér el egymástól, és magyarázható–e ez az eltérés az iskolatípus sajátosságaival. Feltételezésünk az volt, hogy a szakiskolás diákok korábban munkába állnak, várhatóan hamarabb alapítanak családot is, ezért terveinkben a család reálisabban, konkrétabban jelenik meg, illetve a karrier és család viszonylatában más hangsúlyok és motívumok játszanak szerepet, mint a gimnazisták esetében. A kulturális, társadalmi különbségek kutatása mellett e hipotézis vizsgálata volt mintaválasztásunk meghatározója.

2004. tavaszán történt a német adatfelvétel és 2004. őszén a magyarországi. Az interjúk későbbi időpontban, 2006. nyarán készültek.

8. A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI, KÖVETKEZTETÉSEK

A különböző módszerekkel nyert adatok és eredmények kettős célt szolgáltak. Egyrészt a vizsgálat egészének megbízhatóságát növelik, hiszen a több forrásból és módszerrel szerzett információk vizsgálják egymás hitelességét, alátámasztják, vagy cáfolják egymást, másrészt a kapott eredmények a módszerek és a kérdésfeltevések eltérései miatt a téma más-más oldalát világítják meg, más szempontokat vetnek fel, azaz kiegészítik egymást.

Hangsúlyoznunk kell a kutatás eredményeivel kapcsolatban azt is, hogy a vizsgálat a kvalitatív kutatási stratégia szempontjait követte, célunk a fiatalok elképzeléseinek komplex megismerése és megértése volt. Az eredmények értelmezésénél és az adatfelvételnél is a holisztikus szemléletre törekedtünk, minden írást és beszélgetést magunk vettünk fel és elemeztünk, így saját személyes benyomásainkat, a belső összefüggéseket, a tartalom és forma szempontjait is beleszőttük az elemzésbe.

A minta nagysága lehetővé tette a mély összefüggések feltárását és a vizsgálatban résztvevők „arcának megörzését”, de az eredmények és következtetések megfogalmazásánál nem általánosíthatunk, csupán jelezni szeretnénk azokat az észrevételeinket, feltárt összefüggéseket és feltételezéseinket melyek nagyobb mintán ellenőrizhetőek, és a teljes populációra nézve is szolgálhatnak tanulságokkal.

A kutatás egyes részeinek eredményeit összegezve a vizsgálat **legfőbb eredményének** azt mondhatjuk, hogy nemzeti, nemi hovatartozástól függetlenül a fiatalok jövőképeinek egyértelműen része a család, a családalapítás, a fiatalok 74%-a házasságban, gyermekekkel tervezi az életét. A családot a fiatalok értéknek tekintik, különösen is a biztonság és a feltöltődés fontosak számukra. A jövő felé összességében optimistán tekintenek. Ezt az eredményt mindhárom módszerrel kapott adataink bizonyították, így mintánkban nem igazolódtak azok a társadalmi tendenciák, amik a család intézményének hanyatlásában összegezhetőek.

A megkérdezett **fiatalok élethelyzete és életkori sajátosságai** okozzák, hogy közeli jövőjüket, az érettségit, szakmunkás-vizsgát és a munkába állást tervezik inkább, jövőbeli életüknek jelenleg ez a beláthatóbb és önállóan tervezhető része. A gimnazistákra ez fokozottabban is igaz, hiszen ők a továbbtanulás miatt az egyetem vagy főiskola után, tehát legkorábban hét év múlva tervezik a családalapítást. A pályaválasztás mellett a közeli tervek az önállósodásra, önálló élet vezetésére vonatkoznak még. Vélhetően inkább a magyar fiatalok esetében jelenik ez meg fontos célként, mivel a német nevelési gyakorlat tapasztalataink szerint a gyermek szabadságát és önállóságát hangsúlyosabbnak tartja. (Csak az

interjúkból kaptunk erről információt, így az összehasonlításra nem nyílt módunk.) Érdekes tapasztalatunk volt az adatfelvétel során, hogy minden tanulócsoporthoz meglepő volt a jövővel kapcsolatos kérdés, úgy tűnt, hogy a fiatalok kevésbé terveznek, bizonytalan és tervezhetetlen számukra a jövő, kevesebbet is foglalkoznak vele.

A **jövőhöz való viszony** általában reményekkel teli, a német fiatalok gondtalanabb lelkesedéssel és átéléssel írtak az elképzelt hétköznapjukról, a magyar fiatalok jövőképét mintánkban valós társadalmi problémák szövik át, megjelennek az anyagi nehézségektől való félelmek és a személyes élethelyzet okozta jövőbeli nehézségek. Általános szorongásról tehát nincsen szó, valójában a fiatalok számolnak a realitással és ez már a tervezésben is problémákat okoz, hiszen a vágyak, elvárások komoly akadályokba ütköznek.

A jövőhöz való viszonyt és jövőképet a 17–18 éves korra kialakult értékrend, esetleges hit, meghatározó film- és könyvélmények, példaképek, iskolai élmények és pedagógusszemélyiségek, az anyagi helyzet és a saját élettapasztalatok mellett a saját család alakítja leginkább. Az interjúk értékes eredménye volt a családi háttér befolyásának vizsgálata, és az a következtetés, hogy a családban egy 17–18 éves fiatal számára a jövőalakítás szempontjából az elfogadás, a biztonság és a szabadság és támogatás egyensúlya a legfontosabb szempontok. Igénylik még a fiatalok a családi beszélgetéseket, a konfliktusok felvállalását és egy olyan bizalmi személy jelenlétét az életükben, akivel belső életüket megoszthatják. A beszélgetések azt mutatták, hogy az alapvető biztonság és elfogadás megléte nélkül a fiatal egész jövőalakítása talajt veszít és nagy a veszélye a pillanatnyi érzelmi hangulatok által való sodródásnak.

A **posztmodern társadalmi valóság** hatással van a jövőképekre, de mint az eredményekből látszik, nem alapjaiban határozza meg azt. Nem a családszerkezet, inkább az elképzelt családok élete és a szerepek hordoznak újszerű vonásokat. A fiatalok ugyan többségükben pozitívan nyilatkoznak a családról, mint fogalomról, de 16%-uk számára a család nem egyértelműen csak a jó szimbóluma, ők konfliktusokat, válást, érzelmi viharokat is kötnek a

családhoz. Megjelenik a jövőképekben az önmegvalósító nő képe, a karrier a lányok számára is érték, a hivatás egy érdekes, szívesen végzett munkát takar. Hangsúlyos az írásokban a fiatalokat körülvevő tárgyi világ, a luxus körülmények, a technikai vívmányok birtoklása, érték a fiatalság, a szépség, a sport, a fitness, a szabadidős elfoglaltságok fontos szerepet kapnak. A családi kapcsolatok mellett az egyéni elfoglaltságok, hobbik is megjelennek. Érezhető a reklámok és a média befolyása, elképzeléseikben felismerhetők az innen átvett modellek, minták. A globális jövőt a pesszimizmus hatja át, a tudományos-fantasztikus filmek hatása tükröződik.

Mindezek mellett, az új szerepfelfogással és a média által befolyásolt életmóddal párhuzamosan mindhárom vizsgálati rész eredményeiből világosan kirajzolódik egy **tradicionális családkép**, amely őrzi a hagyományos formákat, (pl. házasság, több gyerek, a nő inkább a család érzelmi oldala és a háztartás vezetője) és amely a saját család milyenségétől függetlenül a legtöbb fiatal vágya. Úgy tűnik számunkra a kutatás után, hogy a gyermekben él egy veleszületett vágy, szükséglet a társ, a biztonság és az otthonosság iránt, amit változásai ellenére még mindig a család tud hosszú távon biztosítani.

A fiatalok által körülírt családképben megjelenik a családi összetartás, az együttműködés, a családokban fontos a közös étkezés, a beszélgetés, a gyermekekkel töltött közös idő, játék, közös munka és kikapcsolódás.

Ez a **kettősség**, a hagyományos családi élet iránti vágy és az anyagi világot, individualisztikusabb értékeket hangsúlyozó minták akkor kerülnek konfliktusba, ha a fiatalok nem döntenek tudatosan, és nem terveznek előrelátóan. A társadalmi elvárások és a média ugyanis hangosabb, mint a belső vágy. A tanulás, a több diploma, a külföldi út, a gyakorlati tapasztalatok gyűjtése, a fiatalság megőrzése, a szabadság és önállóság kipróbálása természetesen a családalapítás előtti időszakra esik, egyik hozza magával a másikat, könnyen elindulhat a fiatal a hivatásbeli sikerek lépcsőjén a munkahelyi karrier útján, ami néhány évig minden idejét kitölti és megelégedéssel, boldogsággal is járhat. De mindez kitolja a

családalapítást akár a harmincas évek végére, közepére is, amikor azonban már nem könnyű a szokások feladása, az alkalmazkodás, a gyermekvállalásnak pedig biológiai akadályai lehetnek. És így kerül a statisztikákba a fiatalok elképzelt tradicionális családmodellje helyett a házassági életkor kitolódása, a házasságkötések számának csökkenése, és a születő gyermekek számának drasztikus csökkenése.

Német és magyar vonatkozásban – ami az összehasonlítás szempontját kínálta és adta – hasonlóságokat találtunk inkább, a főbb eredmények a két országban megegyeztek. A különbségek a hagyományokból, az anyagi körülmények eltéréseiből adódtak.

A német fiatalok (még a szakiskolások is) tudatosabban és pontosabban látják egy család életének mozzanatait, talán saját családjuk mintáján érzékelik, hogy a párkapcsolat a gyerekek mellett is fontos kell, hogy legyen, hogy a beszélgetésekre szánt idő mennyire fontos, hogy a nő és a férfi együtt felelősek a család életéért. A német fiatalok számára a szabadság fontosabb érték, mind a párkapcsolatban lényegesek a saját programok, barátságok, mind pedig a gyereknevelés lényeges szempontja az elengedés és önállóságra nevelés. A nagyobb anyagi biztonság is oka annak, hogy mindezekre idő és lehetőség van, és ez teszi lehetővé azt is, hogy a nők részmunkaidőben dolgozzanak, illetve háztartási alkalmazott legyen a családban.

A magyar fiatalok számára úgy érezzük, hogy a látott minták, és a vágyott életforma több konfliktust okoz. Nincsen előttük példa arra, hogy az új értékek és elvárások hogyan építhetők be a hagyományos életformába és mindez hogyan valósítható meg szerényebb anyagi körülmények között. Ami elképzeléseikből és családképükből érezhető az a családi „közös küzdelem”, egy pozitív kép, amely azonban inkább a funkcionalitásra, együttműködésre teszi a hangsúlyt és nem az érzelmi biztonságra. Sok a bizonytalanság és a félelem, a család életét kitölti a munka, a háztartás és a gyermeknevelés hármának való megfelelés és ennek időbeli konfliktusaival való megbirkózás. Az anyagiaknak fontos szerepet

tulajdonítanak, vonzza őket a külföld, ugyanakkor a leírt családi hétköznapi a mostani család mintáját tükrözi.

A **lánycsalképe közötti eltérések** a metaforákban és a fogalmazásokban mutatkoztak meg inkább. A fiúcsalképe összességében pozitívabb, de az érzelmi oldalt nem hangsúlyozzák, inkább a funkcionalitás fontos. Számukra a család hagyományos: feleség, gyerekek, este közös idő, de mindezt nem tudják reálisan az elképzelt napjukba illeszteni, gondolataikat inkább a globális jövő, a hivatás, a munkahely, a munkával kapcsolatos konkrét feladatok és kihívások töltik ki. A fiúk közül többen választották az egyedülélést életformának.

A lányok az emocionális oldalát ragadták meg a családnak, dédelgetnek egy romantikus képet a házasságról, ezt néhol átszővi a saját családban megélt realisztikusabb tapasztalat, és mellette megjelenik a modern nő képe is, amely tendencia a sztárok, a zene és a média hatását mutatja. A lányok számára is fontos a hivatás, a képességeiknek és érdeklődésüknek megfelelő munka, amely mellett azonban fontosabb és nagyobb arányban jelenik meg a család. Próbálják e két területet összeegyeztetni, bár az időbeli konfliktust néhányan érzékelik. A lányok jövőképe összességében realisztikusabb és a személyes jövőjükre koncentrálnak.

Az **iskolátípusok között** inkább a jövőképek és családképek terjedelmében, stílusában találtunk eltéréseket. Az elvárásoknak és hipotéziseknek megfelelően a szakiskolások előbb terveznek családot, jövőképük a munka szempontjából is realisztikusabb, de a hivatás nem jelent számukra olyan fontos érzelmi kötődést, mint a gimnazistáknak. A magyar szakiskolások családképe a legnegatívabb, amit a családi minták, az érzelmi biztonság hiánya okozhat.

A gimnazisták választékosabban és szemléletesebben mutatják be jövőjüket és a családot, elképzéseik sokszínűek, a hivatás nagyobb arányban jelenik meg, és a munkához való kötődés hangsúlyosabb.

Vizsgálatunk eredményeinek értékelésénél természetesen azt is figyelembe kell vennünk **az**, hogy mintánkban vidéki fiatalok

szerepeltek, illetve Németországban, egy bajor városban vizsgáldtunk, ahol a tradicionális keresztény értékrend szerepe erőteljesebb, mint az ország más területein illetve nagyvárosaiban.

Összességében a kutatás kérdésére azt válaszolhatjuk, hogy a magyar és német fiatalok hasonlóan gondolkodnak a jövőjükéről, a jövőképüknek része a majdani család. A vágyott és maguk körül látott hagyományos családi minták mellett jövőbeli családképüket befolyásolja a média és az új társadalmi elvárások, lehetőségeiket behatárolják és meghatározzák az anyagi körülmények, amit reálisan érzékelnek. Azt mondhatjuk tehát, hogy a jelenlegi családokban megfigyelt változások, amit a szociológia leír a fiatalok jövőképében és jövőbeli családképében nem jelenik meg, illetve nem változtatta azt meg alapjaiban. A vágyak és tervek szintjén a hagyományos, házasságon alapuló, a házasságban gyermekeket nevelő családi életforma van többségben.

9. ÖSSZEGZÉS, NEVELÉSI FELADATOK

A posztmodern társadalom és emberkép jellegzetességeit vizsgálva azt találtuk, hogy a fiatalok jövője szempontjából a legfontosabb jellemző az **egyéni életút, a modellek hiánya**. A német szakirodalom találóan „barkácsolt életút”-nak nevezi azt a minták és támpontok nélküli élettervet, amelyet minden fiatalnak egyénileg kell megkonstruálnia folyamatos döntésekkel és a lehetőségek felmérésével, sokszor azok felkutatásával. Ennek a tervezhetetlenségnek, ugyanakkor a tervezés szükségletének és elvárásának a kettőssége a mintánkban szereplő fiatalok elmondásában is megjelent. Külső elvárásnak érzik magukkal szemben, hogy nyilatkozzanak a jövőjükéről, terveikről, illetve önmaguknak is biztosságot jelentene, ha konkrét életpályák lennének előttük modellként. De mindezek hiányában csak a közeljövő és az aktuális feladatok tekintetében vannak határozott elképzeléseik, a távolabbi élethelyzeteket nem is képzelik el, vagy ha igen, akkor az a terv nagyon képlékeny és nem célként éleik meg azt a fiatalok csupán egy lehetőségnek a sok közül. Mintaként még valamennyire

megjelenik a szülők családi modellje és a szülők házastársi kapcsolata, de sok esetben érződik egy másfajta élet, másképpen megélt családi hétköznapiak vágya, amelyhez azonban nincsen példa, támpont. A fiatalok érzik, hogy a világot és a jövőt az egyén alakítja magának, ezt a szabadságot és lehetőséget részben élvezik, és szeretnék kihasználni, ugyanakkor segítség nélkül maradnak e feladattal.

Az egyéni életút alakításával összefüggő probléma a **szabadság, a felelősség kérdése a lehetőségek széles választékában**. Az életúttal kapcsolatos felelős döntések már 18 éves korban széleskörű tájékozottságot várnak el a fiataloktól, amelyek birtokában a lehetőségekből választani tudnak. A pályaválasztás, az iskolaválasztás, a párválasztás, a munkahelyválasztás olyan döntések, amelyek egyrészt az egész életre kihatnak és meghatározhatják a további utat és lehetőségeket, ugyanakkor itt is van egy ellentmondás, hiszen e döntések manapság mindig módosíthatók. Nincsen megrajzolt életút, nincs az az elvárás, hogy a fiatalnak 25–30 éves korára a végső szakmájában kell dolgoznia és a „holtomiglan-holtodiglan” jelszóval alapított családban kell élnie. Az interjúkban és az írásos válaszokban azt láttuk, hogy a fiatalok mindezek ellenére törekednek megtalálni a személyiségüknek és képességeiknek megfelelő pályát és vágnak a tartós kapcsolatra, családra. Feltételezésünk szerint e két életterület és annak állandósága, illetve az erre való vágy biztonságot ad, amire emberi természetünkben adódón szükségünk van.

Az egyénileg tervezett és alakított élet, az egyénileg hozott döntések és az ezekhez kapcsolódó felelősségvállalás együttesen az **individualizmus** fogalmával kapcsolhatók össze. Segíti ezt a tendenciát a támpontok elvesztése is, hiszen így az ember önmaga válik élete középpontjává és minden értékek végső forrásává. Az önmegvalósítás, a siker és ennek az egyes emberre hárított felelőssége magányba taszítja a fiatalokat is, hiszen azt az illúziót közvetíti, hogy csak önmagukkal, saját életükkel törődjenek. Vizsgálatunk ilyen szélsőségesen nem mutatja az individualizmus előretörését, de az utóbbi évek értékvizsgálatai egyértelműen

mutatják ezt a tendenciát, mintánkban pedig az elképzelt családokban megvalósuló saját hobby, egyéni szabadidő, női karrier és a függőség ellenében megőrzött függetlenség mutatnak ebbe az irányba. A problémát ezen a téren nem is a családon belüli kapcsolatok jelentik, inkább a tágabb társadalmi szolidaritás és segítségnyújtás hiánya.

Társadalmunkban a fogyasztói szokások, a **fogyasztói életforma** és a **pénz uralma** hat erőteljesen a fiatalokra és így jövőképekre is, amit természetesen a média is befolyásol és erősít. A fogyasztás, bevásárlás, mint szabadidős elfoglaltság megjelenik az elképzelt jövőbeli napokban is, fontos a fiatalok számára a tárgyi környezet, amelyben élni fognak, sokan vágyott, de elérhetetlen luxuskörülményeket részleteznek. Közvetve ide kapcsolható, hogy a divat, a trend hat a választott hivatásra is (közgazdász, lakberendező, informatikus, cégvezető, vállalkozó), a reklámok hatása érződik a nyaralási célokban, a jövőbeli autók márkájában, a szabadidős elfoglaltságokban és a fiatalság megőrzésének erős vágyában. Ugyanígy természetes része a jövőképeknek a technikai, elektronikus vívmányok birtoklása és mindennapos használata.

A szakirodalom **szorongásról**, **félelemről** is ír korunk emberével kapcsolatban. Vizsgálatok bizonyítják, hogy a fogyasztói társadalom névadó tevékenysége: a fogyasztás mögött is ott rejtőzik a szorongás. Eszünk, iszunk, hogy levezzük szorongásunkat. Vásárolunk, hogy tárgyakkal töltsük ki életünk, világunk szorongással teli ürességét. Nem találjuk a helyünket az életben, túl sok a bizonytalan, a megfoghatatlan, a kiszámíthatatlan körülöttünk. De szorongást okozhat a magány, az értékek és támpontok elbizonytalanodása, a döntések és a kapcsolódó felelősség terhe, vagy a civilizációs ártalmaktól, betegségektől való félelem is.

Fiataljaink 17–18 évesen természetesen még nem szorongva vágnak neki az életnek és jövőképeket nem hatja át az alapvető félelem, mégis azt mondhatjuk, hogy terveik nem felhőtlen álmok és elképzélések. Tekinthejük jövőképeket realistának is, hiszen valós társadalmi és anyagi problémákkal számolnak, ugyanakkor ők maguk adják az interjúkban jövővel kapcsolatos érzelmeiknek a félelem címkét is, amely alapvető optimizmusukat és terveiket

mégiscsak árnyékolja. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgált életkorban a felelősség és az életút egyéni alakítása még csak terv, hiszen a középiskolai és családi közeg egyelőre biztonságban terelgeti a fiatalot.

A **szocializáció** változásai és a szociológia által leírt tendenciái közül itt most csak azokat emeljük ki és részletezzük, amelyek a fiatalok által leírt családképekben és jövőképekben megjelentek vagy a szakirodalmat bizonyító vagy azt cáfoló erőként.

A **gyermekvállalással** és a demográfiai tendenciákkal kapcsolatban a statisztikák azt mutatják, hogy az európai népesség jelentősen csökken, túlsúlyban lesznek a társadalmakban az idősek, évről évre kevesebb gyermek születik, amelynek részben a tudatos gyermektelenség, részben a szülőképes időből való kicsúszás az oka.

Empirikus tapasztalataink ezzel kapcsolatban azt jelzik, hogy a fiatalok esetében tudatos gyermektelenségről nincsen szó, jövőképüknek 75%-ban része a házasságkötés és a gyermekvállalás. A családot alapítók nagyobb része több gyermeket szeretne, még a nagycsalád sem ritka, tehát a népesség csökkenésének biztosan nem a fiatalok tudatos jövőképe a magyarázata, legalábbis 17–18 éves korban még nem. A választ inkább abban kereshetjük, hogy a középiskola utáni terveik és a velük szemben támasztott társadalmi elvárások (nyelvtudás, több diploma, külföldi tapasztalat, gyakorlat) olyan sokfélék, és olyan sok időt igényelnek, hogy a vágyott családalapítás addig tolódik, amikor már a gyermekvállalásnak biológiai akadálya van.

A **családi kapcsolatok** társadalmi szinten tapasztalt változásait szintén cáfolják vizsgálatunk eredményei. A válás és az alternatív családformák létrejötte nem tudatos döntés vagy tervezés eredménye, a fiatalok az élettársi kapcsolatot is a házasságra való felkészülésnek és az együttélés próbájának tekintik, nem tartós alternatívának. Ebből a szempontból tekintve, valószínűleg a fiatalok házassággal kapcsolatos elképzeléseivel, konfliktuskezelési képességükkel, és a már említett hosszú távú felelősségvállalással lehet probléma. Ez okozhatja azt, hogy a vágyak ellenére felbomlanak a családok, egy

szülővel maradnak a gyerekek és újrarászódással egy szerepekben, funkciókban, kapcsolatokban problémásabb rekonstruált család jön létre.

A **nemi szerep** változásait a fiatalok által elképzelt családokban a családi szerepekhez tudtuk kötni. A szakirodalom e szerepek közötti határok elmosódásáról, a női szerep több évtizede zajló átalakulásáról szól, amely nem kedvez a családi életnek és a családalapításnak. A fogalmazások és az interjúk elemzése azt hozta, hogy a férfi szerep alapvetően a parsons-i modell alapján körvonalazódik, talán egy kicsit nagyobb gyakorlati családi szerepvállalással, mint korábban. Különösen is a lányok elvárásaiban szerepel a családi kapcsolatokban is aktív, gyermekeit nevelő apa és férj. A női szerep leírása még inkább nem-specifikus, mivel a fiúk tradicionálisabb szerepet szánnak majdani feleségüknek, a lányok azonban próbálják feleség és anya szerepüket kitégítani és abban a hivatásnak, karriernek, önmagukra szánt időnek, párkapcsolatnak, hobbynak is helyet és teret adni. Itt érezhető tehát a szerepmódosulás, ami az elképzeltések szintjén még nem okoz időbeli és az energiák terén konfliktusokat, de a valóság itt is azt jelzi, hogy az elvárásokat, elképzeltéseket és a realitást tudatosan kell egyensúlyba hozni.

A **tevékenységek** jellemzői, illetve változásai, amelyek az irodalomban szerepelnek (elmagányosodás, tapasztalatok beszűkülése, idő szervezethe, külsőségek fontossága) az elképzelt családok életében nem ragadhatók meg ilyen direkt módon. A tudatos tervezésben nem jelenik meg a család életének ilyen módon való szervezése, mégis van néhány jel, ami arra mutat, hogy a fiatalok életének tudattalanul is része a számítógépezés, a saját televízió, a házon kívül szervezett programok sora, a sport, amit jövőbeli napjukba is beépítenek. Ezek a programok, tevékenységek mutatnak az igényelt egyedüllét, a szervezett szabadidő és a média által irányított napirend felé. Ugyanakkor nem ezek a leggyakrabban megjelölt tevékenységek, hiszen az elképzelt családok életében sokkal több szerepet szánnak a közös étkezéseknek, a beszélgetéseknek, a házaspár kettesben töltött idejének.

A szakirodalom, a korábbi kutatások, és saját vizsgálatunk sok ponton összefüggést mutat. Azt látjuk, hogy különbséget kell tennünk az elképzelt jövő és a megvalósítható, megvalósuló tervek között. A társadalmi valóság, a szociológiailag leírt tendenciák és a fiatalok elképzélései ugyanis alapvetően különböznek. A fiatalok életkoruknak megfelelően optimistán és reményekkel tele indulnak és terveznek. Elképzéléseiket a családdal kapcsolatban a saját családi modell határozza meg alapvetően (leginkább a szerkezetét és a családban tervezett nevelési elveket) de a szerepeket, a családi interakciókat és tevékenységeket, a hivatás és család arányát befolyásolják a posztmodern társadalom trendjei, azok a változások, amelyek szinte észrevétlenül, de mégis jelentős mértékben határozzák meg mindennapjainkat. E két vágy, elvárás, terv konfliktusa elkerülhetetlen. A családalapítás halogatása az egyik gyakorlat e konfliktus feloldására, valószínű azonban, hogy ennél konstruktívabb megoldást is találhatnának a fiatalok a probléma megoldására. Az első lépés talán a helyzet, az elvárások, vágyak tudatosabb észlelése lehet.

Érdekes, ám igen nehéz kérdés, hogy mit tehet a pedagógia és a nevelés, mi lehet a feladata ebben a helyzetben. Megmenteni az értékeket és tradíciókat, amíg lehet? Szembeszállni a gyerekre leselkedő veszélyekkel? Lépést tartani és elfogadni mindazt, ami a társadalomban, így az iskolában, családban is jelen van?

Lehet, hogy ennél távolabbról, és indirektebb úton kell közelítenünk. Véleményünk szerint azért, mert saját mintáink már nem érvényesek, a változások már egy generációváltásnál is gyorsabbak. A keretet és az időt a családon kívül nem nagyon látjuk, de biztosan a párbeszéd, a folyamatos kommunikáció a megoldás. Jó volna megkérdezni, megérteni a fiatalokat! Lehet, hogy meglepő tapasztalatokhoz és válaszokhoz jutnánk, ha saját értékeinket, elvárásainkat és elképzéléseinket félre téve csak hallgatnánk őket, vagy csak figyelnénk viselkedésüket, reakcióikat, vagy kérdeznénk, de elvárásmentesen: Milyen ma fiatalnak lenni? Mitől félsz? Mi okoz örömet? Mit szeretnél? Mi bánt?

A pedagógia örök optimizmusával és hitével valljuk, hogy a nevelés lehetséges, a nevelés a jó felé visz. Ugyanakkor azt is gondoljuk, hogy odafigyelés, idő, türelem és kapcsolat nélkül mindez nem valósulhat meg. Talán ma még nehezebb mindebben hinni, hiszen az eredmény, a változás elbizonytalanít, megkérdőjelezi a munka és energia eredményét, kétségbe vonhatja minden eddigi módszerünket, célunkat.

Nehéz ma még megvonnunk annak az átalakulásnak a mérlegét, amely a társadalomban, a családokban, a fiatalok jövőterveiben is érezteti hatását. Az új korszak szabadságkultusza, személyiségközpontúsága, életöröme, pluralizmusa és toleranciája, a különböző élmények keresése: igazi érték. De komoly kárt is tehet ez a változás az emberekben és különösen is a fiatalokban azzal, hogy üres illúziókkal veszi körül őket, hogy szétzilálja a hagyományos kultúrákat, közösségeket és tradíciókat, de nem ad új támpontokat hogy kielégíthetetlen vágyakat ébreszt.

A válasz és az objektív megítélés még várat magára, de a nevelés folyamatosan kell, hogy reflektáljon a jelenségekre és változásokra. Valószínűleg a leghelyesebb, ha megérteni, meghallgatni próbáljuk a fiatalokat, és folyamatos kapcsolatra törekszünk velük, és közben — lehet, hogy csak mellékesen, vagy inkább indirekt módon — egyetemes emberi értékeket közvetítünk, és saját élettapasztalatainkat kínáljuk fel alternatívaként, tanulságként.